

РОЗДІЛ 7 ПОРІВНЯЛЬНЕ ЛІТЕРАТУРОЗНАВСТВО

УДК 82.091

DOI <https://doi.org/10.32782/tps2663-4880/2022.25.2.39>

ХУДОЖНІЙ ТВІР У СИСТЕМІ МИСТЕЦТВ: ЛІТЕРАТУРА І ПЛАСТИЧНІ ФОРМИ

ARTISTIC WORK IN THE SYSTEM OF ARTS: LITERATURE AND PLASTIC FORMS

Голубішко І.Ю.,

orcid.org/0000-0003-0722-1482

кандидат філологічних наук,

доцент кафедри германських мов і зарубіжної літератури

Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка

Статтю присвячено надзвичайно актуальній літературознавчій проблемі взаємозв'язків літератури з іншими видами мистецтва. Інакше кажучи, література розглядається в контексті культури загалом. Останнім часом, спираючись на різні методики, літературний твір аналізують в аспекті зв'язків з іншими мистецтвами: література і живопис, література і музика (а також сценічне оперне мистецтво), література і архітектура, навіть у спорідненості з балетом, кіно, сценічним мистецтвом тощо. Для вітчизняного порівняльного літературознавства це відносно новий напрям досліджень, хоча предметом американської компаративістики давно вже була не тільки література, але й живопис, музика, мультикультуралізм.

Метою даного дослідження є розгляд впливу літературних творів на творчість художників (у нашому випадку – прерафаелітів), коли найактивнішим, хоча, безумовно, не єдиним, засобом створення асоціацій і виявлення співпадань є екфрасис. У праці, таким чином, розглядається важлива проблема порівняльного літературознавства – міжвидова компаративістика, для чого використані наробики у галузі міжкультурної комунікації, екфрасиса, інтермедіальності, інтердисциплінарності тощо.

Об'єктами порівняння обрано середньовічні легенди, творчість В. Шекспіра і роботи художників Братства прерафаелітів. До членів Братства відносять Данте Габрієля Россетті, Вільяма Ханта, Джона Еверетта Міллеса, Едварда Коулі Берн-Джонса та ін. Ця молода когорта художників ХІХ ст. збунтувалася проти вікторіанських традицій в англійському живописі. Певною мірою вони були реформаторами, адже прагнули краси, а не офіційного мистецтва, яке підтримувало смаки буржуазії. «Ілюструючи» літературні твори, вони осучаснювали їх, втілювали своє власне бачення світу. В цьому новому світі, який визначали гармонія і краса, знайшлося місце міфам, легендам і літературі минулого. В роботі розглянуто втілення ідей прерафаелітів, породжених легендами про короля Артура і п'єсами В. Шекспіра «Гамлет», «Буря» і «Міра за міру».

Оскільки проблема взаємозв'язків літератури та інших видів мистецтва у компаративістиці поки що знаходиться на стадії активного дослідження, обрана для розгляду тема є перспективною. Так, цікаво буде розглянути взаємовпливи письменників і художників імпресіоністів або дослідити рецепцію міфу в античному вазописі або скульптурі різних епох тощо.

Ключові слова: інтермедіальність, екфрасис, живопис, компаративістика, метамистецтво, Братство прерафаеліти.

The article is devoted to an extremely relevant literary problem of the relationship between literature and other types of art; to put it differently, literature is considered in the context of culture in general. Recently, a literary work has been analyzed, relying on various methods, in the aspect of connections with other arts: literature and painting, literature and music (as well as stage opera), literature and architecture, even in relation to ballet, cinema, stage art, etc. For domestic comparative literary studies, this is a relatively new direction of research, although the subject of American comparative studies has long been not only literature, but also painting, music, and multiculturalism.

The purpose of this study is to consider the influence of literary works on the creativity of artists (in our case, the Pre-Raphaelites), when the most active, although certainly not the only, means of creating associations and identifying coincidences is ekphrasis. Thus, the paper examines an important problem of comparative literary studies – interspecies comparativistics, for which the findings in the field of intercultural communication, theory of ekphrasis, intermediality, interdisciplinarity, etc. are used.

Medieval legends, the work of V. Shakespeare and the works of artists of the Pre-Raphaelite Brotherhood were chosen as objects of comparison. Members of the Brotherhood include Dante Gabriel Rossetti, William Holman Hunt, John Everett Millais, Edward Coley Burne-Jones, etc.

This young cohort of artists of the 19th century rebelled against Victorian traditions in English painting. To some extent, they were reformers, because they sought beauty, not official art, which supported the tastes of the bourgeoisie. While "illustrating" literary works, these artists modernized them, embodied their own vision of the world. In this new world, which was defined by harmony and beauty, there was a place for myths, legends and literature of the past. The study examines

the embodiment of the ideas of the Pre-Raphaelite, born from the legends of King Arthur and the W. Shakespeare's plays "Hamlet", "The Tempest" and "Measure for Measure".

Since the problem of relationships between literature and other types of art in comparative studies is still at the stage of active research, the topic chosen for consideration is promising. So, it will be interesting to study the mutual influences of impressionist writers and artists or to investigate the reception of the myth in ancient vase painting or sculpture of different eras, etc.

Key words: intermediality, ekphrasis, painting, comparative studies, metaart, Pre-Raphaelite Brotherhood.

Постановка проблеми і завдань. Останні десятиріччя ХХ і початок ХІХ ст. характеризуються надзвичайно активними пошуками термінологічного і наукового визначення взаємозв'язків літератури з іншими видами мистецтва. Але відбувалися вони і раніше. Цікаво з цього приводу буде згадати висловлювання Василя Кандинського: «Свідомо чи несвідомо митці поступово звертаються переважно до свого матеріалу, перевіряють його, кладуть на духовні терези внутрішню цінність елементів, з яких може творити їхнє мистецтво. І з цього прагнення випливає природний наслідок – порівняння власних елементів з елементами іншого мистецтва» [1, с. 54]. Говорячи про зв'язок мистецтва і музики, ці слова наводить як епіграф до глави своєї монографії «Метамистецтво: словник досвіду термінотворення на межі літератури й музики» С. Маценка. Сам Кандинський у своєму доробку неодноразово реалізовував враження від прослуховування музичних творів: «Контрастні звуки», «Імпресія ІІІ. (Концерт)», «Фуга» та ін. Художник винайшов власну формулу сприйняття звуків і кольорів. Він наголошував, що «кольори здатні безпосередньо впливати на душу. Колір – це клавіша, око – молоточок, душа – багатострунний рояль» [2]. Художник вважав, що за допомогою «різних клавіш» майстер примушує душу людини переживати емоції. На його думку, блакитний колір схожий на флейту, синій – на віолончель, темно-синій – контрабас, синьо-чорний – орган. Відразу згадується раніше висловлене щодо співвідношення голосних і кольорів А. Рембо у вірші «Голосівки». Не менше зацікавлення викликає дослідження вирішення однакової або близької теми у літературі та живописі. А метою даної статті власне і є розгляд впливу літературних творів на творчість художників (в нашому випадку – прерафаелітів), коли найактивнішим засобом створення асоціацій і виявлення співпадань є екфрасис. У праці, таким чином, розглядається важлива проблема порівняльного літературознавства – міжвидова компаративістика, для чого використані нароби у галузі міжкультурної комунікації, екфрасиса, інтермедіальності, інтердисциплінарності тощо.

Аналіз досліджень. Серед дослідників проблеми взаємозв'язків літератури та інших видів

мистецтва у першу чергу маємо згадати таких літературознавців, як Д. Наливайко, У. Вайсштайн, Д. Дюрішин, Р. Вагнер, Л. Геллер, В. Силантьєва, М. Рубінс, С. Маценка та інших. Так чи інакше всі вони згадують екфрасис як засіб створення образів, які створюються засобами інших мистецтв. Підкреслимо, що дослідники екфрасиса на початку розробки проблеми найчастіше розглядали словесні твори-екфрази (наприклад, доби Просвітництва і романтизму), коли темою літературного твору був твір пластичного мистецтва. Визначень екфрасиса дуже багато, скористаємось коротким варіантом: від грецького ек- («з», «поза») і phrazein («говорити»), тобто «говорити поза, за межами будь-чого, тобто відступ від основної оповіді». Якщо розглядати екфрасис як засіб міжмистецьких зв'язків то визнаємо, що це інтерпретація словесних знаків засобами мови інших мистецтв. Помітним явищем виявилась публікація у 2002 році збірника праць Лозаннського симпозиуму «Екфрасис в російській літературі». Зі вступною статтю «Воскрешення поняття, або Слово про Екфрасис» виступив Л. Геллер. Говорячи про зміст даного терміна, дослідник створює теоретичний контекст для дослідження конкретних прикладів екфрасиса. Більшість праць збірника стосуються саме літературних творів. Однак згадується і звернення до екфрасиса у наукових дослідженнях про живопис і у коментарях до кінофільмів [3, с. 8]. Саме такого напрямку статті змальовували перспективи майбутніх компаративних досліджень.

У вітчизняному літературознавстві сьогодні відстоюється право компаративістики на міжвидову проблематику. Підтвердженням можуть слугувати слова Дмитра Наливайка, що до останніх десятиліть минулого століття поза увагою компаративістики залишалась «не менш масштабна й значуща сфера взаємозв'язків і взаємодій літератури з іншими мистецтвами і видами духовно-творчої діяльності» [4, с. 24–25]. При цьому дослідник наголошує: «Мистецтва різняться і за своїм «будівельним матеріалом», і за структурою художньої мови, але в кожному епоху, як правило, вони утворюють ансамбль, котрому притаманна спільна векторність руху, спільні закономірності й інтенції як на епістемологічному, так і на естетико-художньому рівнях» [4, с. 27]. На цьому

базується поняття художнього процесу, що охоплює всі види мистецтва.

Отже, *актуальність проблеми*, що нами розглядається, підтверджується думками багатьох дослідників, на сучасному етапі вона знаходиться в активній розробці і є предметом зацікавленості багатьох дослідників.

Виклад основного матеріалу. В центрі нашої уваги є вплив літературних джерел на творчість прерафаелітів. 1848 року декілька художників і поетів об'єдналися у Братство прерафаелітів. Традиційно до членів Братства відносять Данте Габріеля Россетті, Вільяма Ханта, Джона Еверетта Міллеса, Едварда Коулі Берн-Джонса та ін. Свою назву вони пояснювали прагненням відродити мову мистецтва «до Рафаеля». Молоді люди (найстаршому – В. Ханту – було лише 21 рік) вважали, що сучасне життя недосконале і далеке від ідеалу, а вищі життєві цінності людства залишилися у минулому. Їх вадили загадки епохи, коли люди вірили в диво, шляхетні рицарі заради прекрасної дами здійснювали подвиги, мали свій кодекс честі, якого намагалися дотримуватись. Таким чином прерафаеліти заявили про свою любов до середньовіччя.

Вони працювали не тільки над картинами, але й, подібно середньовічним майстрам, займалися створенням вітражів, малюнків для тканин, гобеленів і шпалер. «Прерафаеліти створили нову казку про Середньовіччя: з їхніх полотен дивляться на глядача загадкові красуні, що кличуть і лякають своєю незвичною красою» [5, с. 38].

Зупинимось на декількох аспектах ілюстративної діяльності прерафаелітів: середньовічні легенди і твори В. Шекспіра.

Особливу зацікавленість викликали легенди, пов'язані з королем Артуром і його рицарями. Так, Е.К. Берн-Джонс, співпрацюючи з фірмою «Морріс і К^о», яку очолював талановитий поет і художник Вільям Морріс, створив малюнки для шести гобеленів на тему легенд про пошуки Святого Граалю рицарями короля Артура («Від'їзд рицарів Круглого столу на пошуки Святого Граалю», «Галахад дістається Святого Граалю» та ін.). Стиль прерафаелітів вгадується відразу. Рицарі і жінки, що їх проводжають, написані у стилі Братства: витончені обличчя чоловіків і жінок – втілення краси. Сцени з легенди знаходяться немов би у рамці з витонченого рослинного орнаменту. Нитки бляклих тонів малюють видовжені фігури рицарів та їхніх прекрасних дам, одяг спадає хвилями, що теж створює на поверхні гобелену примхливий візерунок. Художник намагався осучаснити сюжет, і в той же час – під-

креслити давність подій. Інша легендарна тема, що висвітлюється, стосується Мерліна, чарівника і захисника короля Артура. Саме він найвідоміший персонаж міфо-поетичної традиції кельтів і середньовічних розповідей про короля Артура. Легенда свідчить, що Мерліном був виготовлений величезний меч Ескалібур і силою чарівництва укладений всередину великого каменя, на якому було написано: «Хто витягне цей меч з каменя, той – за правом народження король над усією Британією». Артур був єдиним, хто зміг це зробити і по праву став правителем країни. Життя самого Мерліна закінчується досить дивно. Саме ця подія стала темою картини Е. Берн-Джонса «Мерлін, зачарований своєю коханою». Це історія трагічного кохання старого чарівника до молоді красуні Вівьєн (Володарки озера Німуей). Мерлін у пристрасному запамороченні розкрив дівчині таємниці своїх чар і був жорстоко покараний. Використавши ці секрети, Вівьєн зачарувала самого Мерліна і помістила його у магічне коло посеред темного лісу, звільнитися з якого старий чарівник так і не зміг. Зрозуміло, що це одна з версій легенди, існують й інші. Але художник висвітлює саме цей варіант. Мерлін постає перед глядачем як цілком земна, звичайна людина. Все розуміючи, він страждає. Художник чітко передає це виразом очей, безвольно складеними руками, всім тілом, яке виражає покірливість долі і небажання чинити опір. Молода жінка сприймається як втілення зла: її зачіска нагадує змій (зрозуміло, можна сприймати це як натяк на Медузу Горгону), зборки на одязі щільно «обвивають» тіло, віти і стовбури дерев теж повторюють цей мотив. Загалом змальовується досить сумна ситуація, але Берн-Джонс настільки виразно її зображає, що важко відірватися від споглядання і роздумів, адже багато хто міг екстраполювати дану ситуацію на себе. І в цьому випадку бачимо надзвичайне осучаснення старої легенди.

Звернемося до полотен Джона Еверетта Міллеса, які співвідносні з п'єсами Вільяма Шекспіра.

Мабуть, найвідомішою картиною прерафаелітів, яка ілюструє твори В. Шекспіра, є «Офелія» Дж.Е. Міллеса. Тому обмежимося декількома зауваженнями. Картину написано за мотивами трагедії «Гамлет». Офелія, дізнавшись про загибель батька від руки коханого, втрачає розум і гине у водах струмка. «Урочисто і сумно Міллес втілює відомий літературний сюжет на полотні. У зеленуватій воді серед водоростей пливе тіло мертвої Офелії. Її парчева сукня намокла і стала важкою, обличчя бліде, мертві руки застигли і вже

не можуть втримати букет квітів...» [6, с. 19]. Картина, безумовно, описує з подробицями парадоксальну красу мертвої дівчини. Цікавим є висновок В.І. Силантьєвої: «Ця художня «ілюстрація» доносить до читача середини ХІХ сторіччя новий варіант прочитання трагедії В. Шекспіра, укрупнюючи важливу для драматурга думку *про таємничу сутність усього визначеного наперед життєвого шляху* (курсив автора. – І.Г.)» [7, с. 304]. Картина певною мірою заповнює «білі місця» у художньому творі. Це драматичний твір, тому розлогі описи неприпустимі. Так, якби не слова Гертруди про загибель Офелії, читач не зрозумів би, як саме померла дівчина. Міллес малює саме цю сцену, але так, як уявляє сам.

Героїня шекспірівської п'єси «Міра за міру» Маріанна стала ще однією темою художника. Дж. Міллес виставив свою картину «Маріанна» у 1851 році. До неї кріпилася табличка з віршованими рядками А. Теннісона: «Яке життя пусте! – вона сказала. – / Не прийде він ніколи. / А я втомилась, так втомилась. / Що вмерти б краще».

Юна дівчина мала одружитися з Анджело, котрий тепер обіймає посаду судді. Але коханий відмовився від дівчини, коли дізнався про загибель її спадку, а Маріанна залишилась одна. Він відверто говорить про це герцогу:

О мій владарю, мушу вам признатись,
Знайомий з нею я. Літ п'ять тому
Ішлося навіть і про шлюб між нами.
Та діло поламалося: частково
Тому, що не змогли мені за нею
Обіцяного посагу віддати,
А головне – пішла погана чутка
Про легковажність дівчини... Відтоді
П'ять літ уже не говорив я з нею.
Її не бачив і не чув про неї,
Клянусь вам честю [8].

Говорячи про картини-ілюстрації прерафаелітів, слід підкреслити їхню описовість, як у випадку з «Офелією». Адже в тексті читаємо єдину ремарку: «Оточена ровом ферма». Більше ні про що не йдеться – будинок і сама Маріанна ніяк не описані. Своєю картиною Міллес неначе доповнює текст п'єси, унаочнюючи те, що залишилось поза подіями, що відбуваються.

Героїня живе на самоті у невеличкому фермерському будинку, який оточує рів. Її дні схожі один на другий: ночі змінюють дні, осінь приходить за літом, у кімнаті шарудять миші, по кутках вгадується мох і запустіння. Сумуючи через втрачене щастя, страждаючи від самотності, красуня дивиться у сад крізь кольорові вітражі. Квіти на шпалерах, опале листя на столі і в саду,

зображення рицарів на вітражах породжують витончений візерунок. До речі, яскраві вітражі, що виблискують коштовними кольорами, втілюють дивний світ середньовіччя, такий цікавий художникові.

Міллес, як і його однодумці-прерафаеліти, обирав літературні сюжети, щоб говорити про сучасність. У вікторіанській Англії для жінки, з традиційної точки зору, природним бажанням було піклування про дітей і дім. Потяг до чуттєвого кохання вважався неприродним. Прерафаеліти почали писати жінок пристрасними, чуттєвими.

Так і Дж. Міллес пише ображену Маріанну у тиші, забутті, в очікуванні і проханні смерті замість такого життя. Вона відклала гаптування, щоби перепочити, дати відпочинок втомленій спині, але цей простий рух наповнений пристрастю. Тільки сліпий не побачить в ньому напругу, невитрачене бажання. Маріанна страждає не тільки від зовнішньої байдужості і жорстокості, а скоріше від власної потреби бути коханою. Це шалене почуття стає тим сильнішим, чим безнадійнішим стає її положення.

Отже, прерафаеліти дали жінці право на почуття, здатність бути хазяйкою власного життя. Жінка в прерафаелітів, очікуючи кохання, досягає своєї мети – бути бажаною і щасливою. Саме така жінка вгадується у Маріанні Міллеса.

Інтерес до доби середньовіччя з її увагою до сильфів і сильфід (духів повітря), яких ще називали ельфами, визначив звернення Міллеса до сюжету п'єси Шекспіра «Буря». На полотні «Аріель заманює Фердинанда» зображений епізод з I Акту II Сцени п'єси. Під час бурі, яку викликав чарівник Просперо, щоби загинули всі його вороги, котрі свого часу відібрали в нього законне герцогство у Мілані, вдалося врятуватися принцеві Фердинанду. Він був сином короля Неаполя Алонзо. Юнак вважає, що врятувався він один. На картині зображені Фердинанд і дух Аріель. Дух ширяє у повітрі, його прозорий зелений плащ підтримують сильфи. В цей час Аріель, відсунувши Фердинандові капюшон, шепоче прямо на вухо принцеві неправдиву новину про смерть його батька.

Фердинанд

Де музика? В повітрі? На землі?
Вже стихла. Певно тішить слух вона
якомусь богові на островах.
На березі сидів я й гірко плакав
над королем, над батьком, що загинув,
та хвилями до мене спів долинув,
гамуючи мій біль і їхню лють
солодким голосом. На спів я йшов.

Бо спів причарував мене. І зник.
Ось знов звучить.
Аріель (*співає*)
Батько твій на дні морському загинув.
Із кісток його ростуть коралі,
із очей зробилися перлини,
і ніщо від нього не пропало:
все морські солоні хвилі
в дивний скарб перетворили,
а русалки б'ють у дзвони [9].

Фердінад написаний з Ф.Д. Стівенса, відомого в ті часи мистецтвознавця і художнього критика, котрий був членом гуртка прерафаелітів. Майстерність художника виявилась і в тому, що силфи з тоненькими ніжками і смішними мишачими мордочками, плащ Аріеля і розкішний костюм Фердінанда написані настільки старанно і з вражаючими подробицями, що і тепер можуть бути джерелом знань про середньовічний костюм. Взагалі краса, наближеність до природи, осучаснення зображуваних образів є визначальними рисами творчості Д. Міллеса. Ми погоджуємося з точкою зору В.І. Силантьєвої, котра стверджувала, що «поза естетикою прерафаелітів творчість Дж. Мілле не зрозумієш» [7, с. 305]. Вважаємо, це стосується всіх художників цієї групи. Важливим для них було зображення краси як головного об'єкта зображення, а минуле усвідомлювалось по-новому.

Висновки. Підсумовуючи, наголосимо, що міжвидова компаративістика сьогодні надзви-

чайно цікавий і плідний напрям у дослідженні міжмистецьких взаємин. Як особлива формула зв'язків різних мистецтв актуальним залишається екфрасис, оскільки його функцією є вираження сутності твору живопису або іншого мистецтва універсальною вербальною мовою. «Перекладаючи» мову твору, наприклад, пластичного мистецтва вербальними знаками, екфрасис доводить первинність словесного мистецтва, яке може все висловити, описати, пояснити тощо. Отже, фундатором художнього синтезу різних мистецтв і сьогодні залишається літературний твір.

Твори живопису, проаналізовані в нашій роботі, є втіленням філософії життя художників-прерафаелітів (Д. Россетті, Дж.Е. Міллес, Е.К. Берн-Джонс, В. Хант та ін.). Члени Братства намагались своє прагнення побачити світ красивим відобразити в картинах. Їхні роботи свідчили, що за участі пластичного твору мистецтва відбувається поглиблення прочитання літературного твору (прагнення краси, осучаснення подій і образів та ін.). Тим самим, картини художників сприймаються як позиція їхнього світосприйняття, яке передається літературним героям.

Перспективність обраної для розгляду теми безумовно не викликає сумнівів, вона багатоспектна і всеохоплююча. Так, цікаво буде, продовжуючи вивчення даної теми, розглянути взаємовпливи письменників і художників імпресіоністів або дослідити рецепцію міфу в античному вазописі чи скульптурі різних епох тощо.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Kandinsky W. Über das Geistige in der Kunst. Bern : Benteli, 1965. 144 S.
2. Світ форм, кольорів і звуків Василя Кандинського. URL: <https://lihtaryk.com.ua/svit-form-koloriv-i-zvukiv-vasilya-kandinskogo> (Дата звернення 11.11.2022)
3. Рубінс Марія. Пластична радість краси: Екфрасис у творчості акмеїстів і європейська традиція. Санкт-Петербург : Академічний проект. 2003. 354 с.
4. Наливайко Д. Літературна компаративістика вчора і сьогодні. *Сучасна літературна компаративістика: стратегії і методи. Антологія*. Київ : Вид. дім «Києво-Могилянська академія», 2009. 487 с.
5. Легенди Середньовіччя у творах світового мистецтва. Москва : ОЛМА Медіа Груп, 2014. 96 с.
6. Великие художники. Часть 27. Прерафаэлиты. Киев : ООО «Иглмосс Юкрейн», 2003. 32 с.
7. Силантьєва В.І. Література і живопис у контексті компаративістики. Одеса : Астропринт, 2015. 336 с.
8. Шекспір В. Міра за міру (Переклад: Дмитро Білоус). URL: https://cdn.go4web.co.ua/bul/lib/sh/shekspir_mira_zh_miru.pdf (Дата звернення 3.10.2022)
9. Шекспір В. Буря (Переклад: Освальда Бургардта). *Клен Ю. Твори. Торонто : Фондація імені Юрія Клена, 1960. Т.4. С. 249–285*. URL: <https://www.myslenedrevo.com.ua/uk/Lit/K/KlenJu/Transl/Burja/Act1.html> (Дата звернення 13.10.2022)